

Les 1: De middeleeuwse stad. Een kennismaking met de middeleeuwen

Leerdoelen:

- ✓ De leerling krijgt een algemeen beeld van het middeleeuwse stadsleven
- ✓ De leerling leert de kenmerken van een middeleeuwse stad
- ✓ De leerling leert in groepsverband een presentatie voor te bereiden en te geven

Printen:

- ✓ 15 x document: *Huiswerkopdracht les 1*

Benodigdheden:

- ✓ Laptops
- ✓ Boeken/Informatie over de (ontstaans)geschiedenis van de stad. Dit kan bijvoorbeeld een boek zijn uit de mediatheek.
- ✓ Pen en papier (grote vellen presentatie voor mind-map). Dit kan ook digitaal.
- ✓ PowerPoint: *De middeleeuwse stad*

Tijdsindeling:

5 minuten	Introductie lesplan. Instructie door leraar
15 minuten	Over de middeleeuwen. Instructie door leraar
5 minuten	Wat is een stad? Leerlingen maken in tweetallen een mind-map
10 minuten	Presenteren van opdracht
15 minuten	Nabespreken en afsluiting. Uitdelen van huiswerkopdracht.

Tip: Om de informatie te concretiseren is het leuk als de leerlingen een mind-map maken naar aanleiding van de stad waar de school zich bevindt. Is dit in een dorp? Neem dan de dichtstbijzijnde stad als voorbeeld. In dit lesplan wordt de stad Amersfoort als voorbeeld gebruikt. Jacob van Deventer, de maker van de plattegrond van Amersfoort, heeft meerdere plattegronden van steden in Nederland gemaakt. Grote kans dat de oudste stadsplattegrond van de stad (bij u in de buurt) van hem is. Deze stadsplattegronden zijn via het internet te vinden.

N.B.: De onderstaande informatie geldt in het algemeen voor steden, maar bevat specifieke voorbeelden van de stad Amersfoort. Aangezien deze stad nog een zeer intacte middeleeuwse kern heeft, is het een mooi voorbeeld voor de middeleeuwse stad. De onderstaande informatie kan echter ook worden toegespitst op de historische stad van de desbetreffende school, of een stad in de buurt hiervan. Filter deze informatie naar eigen inzicht/behoefte.

HET LESPLAN:

Start de PowerPoint

introdactie. Met deze lessenreeks maken we op een andere manier kennis met de late middeleeuwen dan gebruikelijk, namelijk aan de hand van spot. In de eerste les kijken we in het algemeen naar de middeleeuwen, waarin de middeleeuwse stad centraal staat. Tijdens de tweede les zoomen we meer in op spot. Wat is dit precies en hoe verschilt moderne spot met spot in de middeleeuwen?

(Eventueel): in de derde les gaan we aan de slag met de Nederlandse kunstschilder Jeroen Bosch, die een grote inspiratiebron is voor middeleeuwse spotthema's. In zijn schilderijen zien we deugden, maar ook heel veel zonden terug.

OF: kies voor de derde les een ander spotthema uit de tien lessen reeks.

In de laatste staat het thema beschaving centraal en gaan de leerlingen zelf aan de slag met spot, door het maken van een creatieve opdracht die wordt gepresenteerd aan de klas.

Een kaart van Europa rond 1500.

De middeleeuwen duurden grofweg van 500 tot 1500. In deze masterclass kijken we met name naar de late middeleeuwen in Nederland; de periode 1400-1600.

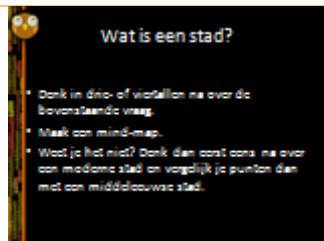
Hoe zag Europa er rond die tijd uit? Karel V (1500-1558) was Rooms-Duitse koning en keizer. Hij was de heerser van een groot gebied. Onder zijn heerschappij vielen onder andere de Nederlanden (huidig België, Luxemburg, Nederland, groen op de kaart), Spanje, een deel van Oostenrijk en huidig Duitsland. Dit wordt het Heilig Roomse Rijk genoemd. Hij regeerde over een groot en uit elkaar liggend gebied, waar hij dus niet altijd aanwezig kon zijn. Er werden daarom lokale heren aangewezen, die namens de koning en keizer toezicht moesten houden. Tijdens zijn heerschappij verkondigt Maarten Luther misstanden van de katholieke kerk. Hij is hierdoor de grondlegger van het protestantse geloof geworden. Met name in de Nederlanden vind het protestantisme aanhang. Dit tot de ergernis van Filips II, zoon en opvolger van Karel V. Hij erft alle gebieden van zijn vader en probeert (tevergeefs) het katholieke geloof te herstellen. Het gevolg hiervan is het begin van een opstand, ook wel bekend als de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648). Deze opstand wordt gezien als het moment waar Nederland als onafhankelijk land ontstond.

Een plattegrond van Amersfoort door Jacob van Deventer

Jacob van Deventer is een landmeter uit Mechelen. Hij krijgt al vanaf 1530 opdrachten om kaarten te maken van de vijf Nederlandse gewesten. In 1557 krijgt Jacob van Deventer de opdracht van koning Filips II om kaarten te maken van alle steden in de Nederlanden. Hij moet de steden bezoeken en opmeten en hij moet ook de rivieren in de omgeving van de steden in zijn kaarten opnemen. De Spaanse koning wil de kaarten gebruiken bij de belegering van opstandige steden in de Nederlanden. Het moeten dus betrouwbare kaarten zijn. De poorten en de vestingwerken, de hoge gebouwen in de steden en de bebouwing rondom de steden is precies aangegeven, zodat de Spaanse soldaten zich goed kunnen oriënteren. Zo maakt Van Deventer ook een kaart van Amersfoort rond 1570, te zien op de PowerPoint.

Hoewel deze kaart natuurlijk een heel ander doel diende, hebben wij er tegenwoordig veel baat bij. Deze plattegrond biedt namelijk heel goed inzicht in hoe de middeleeuwse stad eruit zag. Maar: wat is nu eigenlijk een stad?

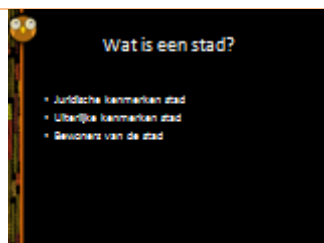

Opdracht: een mind-map maken.

Leerlingen gaan zelf aan de slag met het maken van een mind-map. Daarin brainstormen ze in drie- of viertallen. De vraag die centraal staat: Wat is een stad? Het gaat vooral om kenmerken van de middeleeuwse stad, mocht dit nou moeilijk op gang komen mogen leerlingen ook eerst nadenken over de moderne stad en deze zelf vergelijken met de middeleeuwen. Geef de leerlingen vijf minuten.

Behandel daarna de uitkomsten gedurende minstens 10 minuten, bijvoorbeeld door een grote mindmap op het bord te maken waarin de antwoorden van de leerlingen worden verzameld.

Hierna wordt de opdracht nabesproken door de kenmerken van een middeleeuwse stad te behandelen. Als de leerlingen zelf een aantal kenmerken hadden genoemd, kan hierover klassikaal worden gediscussieerd. Beperk de nabespreking hierna tot die kenmerken die niet of nauwelijks besproken zijn.

Juridische kenmerken van een stad:

Stadsrechten. De bevoegdheid om deze rechten te verlenen lag in eerste instantie bij de Duitse vorst. Tegen de tijd dat de meeste Nederlandse steden zijn ontstaan kwam deze bevoegdheid ook in handen van diverse geestelijke en wereldlijke heren, zoals de bisschop van Utrecht en de graven van Holland, Zeeland en Gelre. Stadsrechten geven een stad een bepaalde mate van zelfbestuur: het kunnen maken van regels en wetten, beslissen van hoe een zaak bestuurd gaat worden, belastingen heffen, etc.

- In 1259 krijgt Amersfoort stadsrechten van de bisschop van Utrecht, Hendrik van Vianden.

Eigen bestuur. De mensen in een stad moeten samen kunnen werken en leven. Hiervoor moeten regels worden opgesteld. Dit is

---

de taak van het stadsbestuur. Het stadsbestuur bestond uit burgermeesters, schepenen en 'raden'. Deze raden bestonden uit een aantal burgers uit de desbetreffende stad. De voorzitter van dit bestuur was de 'schout'. Naast de handhaving van recht, orde en veiligheid moest het stadsbestuur de inwoners van de stad beschermen tegen de gevaren die van buiten konden dreigen, bijvoorbeeld door de stadsmuren te onderhouden.

2. Uiterlijke kenmerken van een stad

Stadsmuren, poorten, torens en grachten. Zoals gezegd had het stadsbestuur de verantwoordelijkheid voor de aanleg, onderhoud en organisatie van de verdediging van de stadsmuren, maar elke inwoner die poorter was van een stad moest ook zijn steentje bijdragen. Een poorter is een burger die het recht had om binnen de poorten van een gebied met stadsrechten te wonen. Dit recht kon hij kopen of erven. In ruil voor het poorterrecht moest een poorter helpen met het onderhoud en de verdediging van de stadsmuur. Wanneer het donker werd werden de stadspoorten gesloten door de poortwachter. De sleutels van de stad werden bij een burgemeester ingeleverd en de volgende dag weer opgehaald. Niet iedereen mocht dus zomaar de stad in. Boeren, handelaren en buitenlanders moesten zich altijd melden bij de stadspoort.

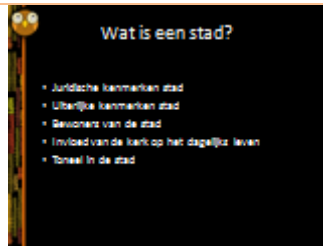
3. Bewoners van de stad

In de middeleeuwen bestond het idee van een goddelijke orde. Deze orde stond vast en ging steeds uit van de vaste plaats en taak die iedere sterveling had te vervullen. Volgens deze orde is de wereld opgedeeld in drie standen: adel, geestelijkheid en boeren. Deze standen zijn volstrekt afhankelijk van elkaar. De adel zorgt voor bestuur en bescherming, de geestelijkheid waakt over ieders zielenheil en de boeren verschaffen het voedsel. Niemand kon zijn stand verlaten. Als een stand zijn taken niet zou uitvoeren, zou er chaos ontstaan.

Vanaf de twaalfde eeuw komt een nieuwe stand op: de burgerij. Dit zijn stedelingen die zich door handel of ambacht meer hebben kunnen verrijken dan de boeren, maar ook nog niet behoren tot de adel. De burger past niet binnen het systeem: hij is namelijk zelfvoorzienend en heeft de hulp van de andere standen niet nodig! Zijn gedrag is daarom in strijd met de basis van het drie-standenmodel. Aanvankelijk wordt deze burgerij dan ook bestreden door geestelijken: zij moest wel als 'vierde stand' door de duivel zijn uitgevonden om de goddelijke orde te ontregelen.

Hoewel een boer voor alle functies naar een stad kon komen en hier deel van kon uitmaken, maakte dit hem nog geen stedeling. De beeldvorming in deze mentaliteit is heel bepalend. Er bestond een soort tegenstelling tussen "wij, beschaafde burgers" tegenover "zij, onbeschaafde boeren". De stad genoot een soort superioriteit en was tegelijkertijd een schone, veilige plaats in een ommuring tegenover een onveilige, woeste natuur. Toch was het achterland noodzakelijk om een welvarende stad te zijn!

---

4. Invloed van de kerk op het dagelijks leven

Een belangrijk element in het dagelijks leven van de burgerij was de kerk en het christendom. Zowel in de stad als op het platteland waren kerk en godsdienst nauw verweven met het maatschappelijk leven. Op het ritme van het kerkelijk jaar leefde de middeleeuwse maatschappij. De liturgische kalender (feestdagen van heiligen) werd als grondslag genomen door de stedelijke overheid voor het bepalen van de datum. De verering en herdenking van Heiligen met de daaraan verbonden tradities en in de brede lagen van de bevolking verspreide wonderverhalen leveren talrijke voorbeelden op van een sterke vergroeiing van religieuze en wereldlijke elementen.

Voor het dagelijks leven in de stad was het kerkgebouw en in het bijzonder de parochiekerk een belangrijk plaats. Niet alleen kwam men hier voor de mis en om te bidden en biechten, maar hier vond ook de nieuwsvoorziening plaats. Deze vorm van bekendmaking van bepaalde mededelingen voor de burgerij noemde men 'buurspraak'. Het nieuws dat in de kerk werd meegedeeld was van uiteenlopende aard en betrof meestal wereldlijke aangelegenheden.

5. Toneel in de stad

Uiteraard was er geen vermaak in de vorm van televisie, radio of computers. Ook lezen was niet voor iedere burger weggelegd. Heel veel mensen in de middeleeuwen konden namelijk niet lezen en schrijven, met name de boeren niet. Voor de burgerij was dit al wel meer toegankelijk, maar dan nog bleven boeken een luxeproduct. Handgeschreven boeken werden in opdracht gemaakt, en hoewel de uitvinding van de boekdrukkunst het proces van het maken van boeken wel iets versnelde en goedkoper maakte, was dit nog niet meteen in alle steden te verkrijgen. Daarnaast werden er in gedrukte boeken nog vaak met de hand dingen toegevoegd, zoals hoofdletters en afbeeldingen. Ook werden boeken gemaakt van dierenvellen (perkament). Voor een boek als de bijbel waren wel 200 schapen nodig, en het prepareren van de dierenvellen nam veel tijd in beslag. Dit was een van de redenen dat boeken zo duur waren.

Boeken lezen was dus maar voor een klein deel van de bevolking weggelegd. Toneel daarentegen was iets waar veel meer mensen aan konden deelnemen. Niet alleen kon iedereen meespelen in een toneelstuk, maar ook voordat het kon worden opgevoerd konden mensen in de stad allemaal hun steentje bijdragen. Dit kwam met name neer op de gilden. De timmerlieden maakten het podium, de bakkers voorzagen in eten, de wevers naaiden de kostuums en vaak was ook het stadsbestuur betrokken, dat hielp bij het financieren van toneel. Toneel was niet alleen bedoeld om mensen te vermaken. Het kon ook een hulpmiddel zijn voor het herdenken van christelijke figuren tijdens processies, of juist om kritiek te leveren op autoriteiten.

Deel tot slot de huiswerkopdracht uit.

De antwoorden bij de opdracht zijn te vinden in de docentenhandleiding bij les 2.

Meer weten?

Alberts, W.J., *De middeleeuwse stad* (2e druk; Bussum 1968).

Dit is een kort, algemeen boek over de ontstaansgeschiedenis en functies van middeleeuwse steden.

Janssens, A., *Middeleeuws Brugge door de ogen van Hans Memling (1465-1494)* (Leuven 2012).

In dit boek staan verschillende aspecten beschreven over het dagelijks leven in de middeleeuwse stad. Hoewel dit specifiek op Brugge gericht is, geeft het een mooi beeld over het leven van de middeleeuwer. In korte hoofdstukken neemt kunstschilder Hans Memling ons mee door zijn stad.

Pleij, H., *Sprekend over de middeleeuwen* (Utrecht/Amsterdam 1991).

Lees met name p. 37 tot 42: over de opkomst van de burgerij.

Scott, T., *The city-state in Europe, 1000-1600. Hinterland, territory, region* (Oxford 2012).

Lees met name p. 5 tot 12: over de noodzakelijke voorwaarden die nodig zijn om een gebied uit te laten groeien tot een stad.